

МІЖСОБИСТІСНІ ВІДНОСИНИ У ДИТЯЧОМУ ГРОМАДСЬКОМУ ОБ'ЄДНАННІ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ ДИТИНИ

У статті розглядається проблема формування духовності в процесі соціально-педагогічної діяльності сучасних дитячих громадських об'єднань. Показано вплив міжособистісних відносин на стан ціннісних орієнтацій. Аналізується структура процесу формування духовності, її особливості під час соціального виховання членів дитячих спілок.

В статье рассматривается проблема формирования духовности в процессе социально-педагогической деятельности современных детских общественных объединений, в частности аспект влияния межличностных отношений на состояние ценностных ориентаций личности. Анализируется структура процесса формирования духовности, его особенности в ходе воспитания членов детских союзов.

This article has been shown the problem of spirituality forming in the process of socio-psychological activities in the modern child's public organizations, especially the aspect of interpersonally relations influence on the state of valuable orientation. In details it has been analyzed the structure of spirituality forming process, its peculiarities in the social upbringing organizing of child's organization members.

У сучасній науці існують різні трактування поняття духовність. Так, А. Уледов вбачає у духовності сукупність конкретних моральних якостей і моральних почуттів. Він звертає увагу на те, що духовність – це якість, яка виявляється в інтелігентності, благородстві думок і дій, високій культурі почуттів і поведінці [10, с. 15].

Академік П.Сімонов розуміє під духовністю сукупність конкретних потреб. Він пише, що «духовність – це ідеальна потреба пізнання і соціальна потреба «для інших» [9, с. 20]; інакше кажучи, вчений включає в категорію «духовність» пізнавальний та моральний аспекти.

М. Боришевський вважає, що моральність як головна складова духовності особистості дає людині можливість осмислити сенс власного життя, збагнути мету, задля якої вона живе, усвідомити свою неповторність, відповідальність за все, що робить, зрозуміти, що життя – це постійна, невідступна боротьба зі злом в ім'я добра на землі» і «лише у контексті моральності особистості можна збагнути й оцінити суспільну значущість будь-яких аспектів життєдіяльності людини» [1, с. 61]. Поділяючи зазначену позицію, академік Б. Ліхачов включає в поняття «духовність» такі якості, як наявність совісті, доброти, милосердя тощо [6, с. 35].

Дещо ширше розуміє цю категорію В. Шердаков, котрий вважає, що духовна людина – це людина, яка стала щодо світу на позицію, обрану нею свідомо. «Духовність, – зазначає дослідник, – це ставлення до знань, усвідомлення людиною себе і світу. Духовність включає в себе освітлену розумом волю людини, її прагнення до вищого» [12, с. 28].

Ціннісний орієнтир в поясненні поняття «духовність» виділяє Є. Дмитрієва. «Духовність особистості, – стверджує вона, – це система цінностей, той стержень, навколо якого формується неповторна людська сутність» [2, с. 47]. В. Федотова в поясненні цього поняття виділяє аксіологічний (ціннісний) орієнтир. Під духовністю вона розуміє пануючий у свідомості людини тип цінностей [11, с. 4].

На відміну від В. Федотової, Є. Дмитрієва у дещо іншому контексті виділяє ціннісний орієнтир у визначенні сутності зазначеної категорії. Вона робить акцент на те, що «духовність надає цінність самій людській особистості, бо веде людину до гармонії і особливої особистісної наповненості» [2, с. 48].

Метою статті є виявлення чинників впливу міжособистісних відносин на процес формування духовності членів дитячих організацій.

У процесі дослідження суті соціального виховання членів дитячих громадських об'єднань ми опиралися на наукові розробки проблем розвитку теорії і практики морального

виховання (В. Асєєв, К. Байша, А. Бодальов, Л. Рувинський та ін.), моральної діяльності і морального розвитку (І. Бєх, Л. Виготський, А. Запорожець, С. Рубінштейн та ін.), формування духовності (А. Зеліченко, О. Колісник, Н. Кордунова, Б. Ліхачов та ін.), формування ціннісних орієнтацій (Б. Бітінас, Ю. Борисова, Є. Дмитрієва, В. Федорова та ін.).

Методичною основою нашого дослідження є концепція ролі соціального мікро середовища як чинника формування особистості (В. Бочарова, А. Дорошенко, Г. Драчова, Н. Логінова, Ю. Сьочів та ін.).

Французький соціолог Е. Дюркгейм розглядає цінності як основу духовності, вживає категорію «моральні цінності» щодо духовних цінностей [3, с. 106].

Цінності виконують в суспільстві інтегративну функцію. На цій основі особистість здійснює свої життєві вибори, орієнтуючись на їхню соціальну схвальність. Для особистості цінності виконують роль внутрішнього інтегратора, навколо якого концентруються і в якому втілюються її потреби та інтереси. Для суспільства система цінностей є внутрішньою основою культури. Таким чином, йдеться про двоєдину основу системи цінностей, що водночас існує як в індивіді, так і в суспільстві як соціокультурній системі.

У психології особистості також використовується поняття «особистісні цінності», що відображає факт включення суб'єкта у соціальні зв'язки та відношення і трактує людину як соціокультурну реальність. Точніше, категорія «особистісні цінності» пов'язується з освоєнням конкретним індивідом суспільних цінностей, а отже, за ним закріплюється значущість, особистісний смисл певних об'єктів, подій, явищ тощо.

Особистісні цінності виступають унормованими утвореннями як певні приписи. Останні задають повинну, необхідну чи бажану поведінку. Але її можна задати й інакше: у вигляді ідеалу, зразка для наслідування.

У соціальній психології більш вживаним є термін «ціннісні орієнтації», під яким розуміється: 1) ідеологічні, політичні, моральні, естетичні й інші основи оцінок суб'єктом оточуючої дійсності й орієнтації у ній; 2) спосіб диференціації об'єктів індивідом за їх значущістю.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. варто охарактеризувати як процес кардинальних змін у системі ціннісних орієнтацій як суспільства загалом, так і молодого покоління зокрема. У цей непростий сучасний світ вступають молоді люди, котрі обирають життєвий шлях, опираючись на особистісну ціннісну систему, яка формується фактично за відсутності усталеної суспільної системи цінностей. Це, з одного боку, породжує значні труднощі для молоді, однак з іншого – відкриває для неї шлях до більш вільного самовиявлення. Як наслідок, у підлітково-молодіжному середовищі водночас функціонують різні моделі ціннісних орієнтацій.

Проблема вивчення молоді, становлення її духовності і ціннісних пріоритетів завжди привертала увагу дослідників.

Сучасний етап організації дослідження молоді у багатьох аспектах визначається специфікою закладеної в минулі десятиліття методологічної традиції вивчення цієї соціально-демографічної групи. Використання напрацьованих структурно-функціональної і конфліктологічної парадигм супроводжується зростанням авторитету соціокультурного підходу, що сприяє посиленню методологічних позицій вітчизняної традиції вивчення молоді загалом і її ціннісних орієнтацій зокрема.

У соціології та соціальній психології проблема ціннісних орієнтацій молоді постає і вивчається насамперед через пріоритетне значення для молодого покоління тих чи інших сфер діяльності.

Життя підлітка – члена дитячої спілки – складається з безлічі подій, які відбуваються в різних площинах діяльності і спрямовані на реалізацію найрізноманітніших цілей. Вважаємо, що метою співпраці соціальних педагогів з лідерами дитячих громадських об'єднань є спрямування зазначених формувань на суспільно корисну і соціально значущу діяльність, поступове перетворення цієї діяльності на основу сенсу життя (принаймні на період перебування у складі дитячої спілки). Отже, мова йде про визначення домінуючої спрямованості життя члена дитячої спілки як основи формування його духовності. Результат нашого експерименту полягає в тому, щоб у ненав'язливій формі сприяти формуванню у членів дитячих громадських об'єднань потреби бути корисним як для конкретних людей, так і для всього суспільства; своєю діяльністю сприяти гуманізації суспільних відносин, а також

покращенню становища соціально незахищених дітей та підлітків, дітей і молодих людей з обмеженими фізичними можливостями, а також людей пенсійного віку.

Категорія цінності переносить акцент педагогічної уваги із суб'єкта моральної якості на суб'єкт моральних відносин. Аналіз наукової літератури з цієї проблеми дає змогу визначити основні моральні цінності: людина та її діяльність морального характеру; система її морально-етичних переконань, поглядів та установок (тобто моральна вихованість); альтруїзм; милосердя. На нашу думку, в основі соціального виховання членів дитячих громадських об'єднань і повинна лежати орієнтація на зазначені цінності. Відповідно ставлення членів зазначених об'єднань до названих цінностей є основою для формування моральних відносин. Таке спрямування наукового пошуку виводить нас на категорію «міжособистісні відносини».

У філософсько-соціологічній літературі міжособистісні відносини трактуються як:

- «персоніфікація», актуалізація суспільних відносин (Л. Буєва, Ю. Плетніков);
- конкретно-чуттєве вираження суспільних відносин і доповнення до них (П. Рачков);
- міжособистісне спілкування (Е. Губіна, Б. Лебедев).

Окреме місце в підходах до трактування міжособистісних відносин займають автори, які виділяють їх як самостійний вид у системі відносин (М. Руткевич, М. Мокляк та ін.).

Важливе місце у наукових дослідженнях займає проблема осмислення співвіднесеності понять «спілкування» і «міжособистісні відносини». Зокрема, Б. Лебедев вважає, що спілкування як елемент особистісної форми суспільних відносин, «виступає як міжособистісні відносини індивідів і в цій якості інтегрується в загальну структуру суспільних відносин» [5, с. 10]. Інший дослідник Г. Каплан, вказує, що базовою основою аналізу міжособистісних відносин є їхнє розуміння як міжособистісної взаємодії і спілкування» [4, с. 48].

З урахуванням із зазначеного можна визнати, що предметом міжособистісних відносин є матеріальні і духовні цінності як результат матеріальної і духовної діяльності людей. Вказуючи на зв'язок міжособистісних відносин і діяльності Г. Каплан, зазначає: «Таким чином стало можливим визначення міжособистісних відносин як соціальних взаємозв'язків і взаємодій між суб'єктами, предметно опосередкованих матеріальними і духовними результатами їхньої спільної діяльності» [4, с. 53].

Вважаємо, сутнісним твердження Г. Мокроносова та А. Москаленка про те, що міжособистісні відносини – це відносини, які базуються на спільності (або різниці) духовних потреб, естетичних почуттів, релігійних поглядів, переконань, звичаїв, рис характеру» [7, с. 25].

У міжособистісних відносинах особистість є носієм правових, моральних, національних, сімейно-побутових, матеріальних та інших суспільних відносин, які реалізуються в її взаємодії з іншими суб'єктами. Це ніби горизонтальне коло міжособистісних відносин. Водночас існує вертикальна розгортка, пов'язана із статусом особистості, її соціально-рольовою характеристикою. Тому типологічний аналіз форм виявлення цього зрізу міжособистісних відносин необхідно здійснювати як на поєднанні матеріального і духовного, так і на стику взаємодії індивідуумів всередині певних спільнот і між ними.

У зв'язку з тим, що ми розглядаємо діяльність сучасних дитячих громадських об'єднань крізь призму колективних творчих справ, спілкування, міжособистісних відносин, міжособистісних взаємодій, психологічних впливів і взаємовпливів, нашу увагу не може не привернути визначення В. Сагатовського: «Діяльність є системою активних відносин суб'єктів до об'єктів і один до одного в процесі свого саморозвитку, опосередкованих засобами впливу, де кожен із членів цих відносин ... є системою, що саморозвивається» [8, с. 54].

Вихідним пунктом нашого аналізу міжособистісних відносин як чинника соціалізації і соціального виховання членів дитячих громадських об'єднань є усвідомлення і розуміння цих відносин: 1) як складової процесу формування духовності зазначеної категорії дітей і підлітків; 2) як відображення різноманітної за своїм характером діяльності членів дитячих спілок. Ми розглядаємо міжособистісні відносини як засіб впливу на хід формування морально-етичних переконань, поглядів та установок, тобто на процес морального виховання. Проте для того, щоб міжособистісні відносини були моральними, суб'єкти повинні володіти такими інтегральними моральними якостями, як альтруїзм, гуманістична спрямованість моральних переконань, сформованість позитивних рис характеру.

Грунтовний аналіз етапно-циклічного процесу формування духовності членів дитячих спілок дозволяє виокремити основні чинники цього процесу. Так, приклад поведінки старших

членів дитячої організації (3–5 років перебування в організації), на нашу думку, є вирішальним поштовхом до новоутворень як підґрунтя формування міжособистісних відносин морального характеру (перший чинник). Другий чинник – власні дії суб'єкта відносин, через які суб'єкт включається в реальну сферу моральних відносин.

Третім чинником ми вважаємо коректуючі впливи середовища на суб'єкт: зворотньо-оцінні впливи на здійснення суб'єктом дії, спеціально організовані мовленнєві комунікації, які служать для коректування дій суб'єкта і передання йому узагальненого морального досвіду.

Кожен із зазначених чинників здійснює подвійний вплив: безпосередній і опосередкований. Так, прикладом поведінки у дитячій спілці для нових її членів є дії, поведінка старших товаришів, а також різноманітні акції і заходи, які продукують моральний вплив, тобто те, з чим особистість стикається через безпосередній контакт і сприйняття, і те, що сприймається через спеціально організований етичний ракурс. Але і предметно-речовий світ дитячої організації – це середовище не нейтральне для етичного сприйняття: контакт з ним стає контактом з етично-моральним середовищем.

Визначення зазначених чинників полегшує дослідження процесу формування духовності членів дитячих спілок. Результати аналізу проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що ці чинники діють у всіх дитячих громадських об'єднаннях, але з різною ефективністю. На нашу думку, це залежить від міри їхнього оформлення у соціально-педагогічну систему. Соціально-педагогічне значення вказаних чинників чітко вимальовується лише тоді, коли складається певна комбінація умов і обставин, а також індивідуальних особливостей членів об'єднань. Тому дитячим організаціям вкрай необхідна допомога соціальних педагогів і соціальних психологів, які сприятимуть творчому пошуку і реалізації в реальних умовах зазначених чинників.

Формування духовності членів дитячих громадських об'єднань – це системний процес, структурними компонентами якого є інтегровані компоненти виховної взаємодії: товариші по дитячій спілці, вплив різноманітних акцій і заходів, спілкування тощо.

Враховуючи результати проведеного дослідження, вважаємо, що до чинників, які сприяють становленню духовності особистості в процесі різноманітної за своїм характером діяльності дитячого громадського об'єднання, необхідно віднести:

- дії, які сприяють формуванню здатності до емпатійних почуттів (співпереживання, співчуття), альтруїстичних проявів і дій;
- дії, які сприяють засвоєнню знань морально-етичної спрямованості що відповідно включає в себе: а) освоєння необхідного за обсягом і змістом понятійного апарату; б) утворення стійкого зв'язку між знаннями і переживаннями, тобто глибину усвідомлення особистісної значущості стрижневих моральних норм; в) гнучкість застосування знань морально-етичної спрямованості в аналізі процесу діяльності дитячої спілки; г) використання знань морально-етичної спрямованості як основи для формування особистісних ціннісних орієнтацій;
- мотиваційну готовність до використання наявних знань у регулятивних цілях, співпадання усвідомлюваних мотивів і мотивів, що реально визначають поведінку;
- наявність власної позиції у питаннях, що стосуються морально-етичних норм, її життєвої стійкості;
- моральна принциповість, сутність якої полягає в прагненні відстоювати свої моральні принципи і судження за будь-яких обставин та ситуацій;
- осмислення досвіду минулого вчинку моральної спрямованості, формування здатності як до його осмислення, так і до використання в майбутніх діях;
- активне включення в ситуації морального вибору, відповідальність за прийняте рішення.

Таким чином, вивчаючи процес соціального виховання членів дитячих громадських об'єднань, ми, *по-перше*, вважаємо, що їхнє функціонування становить інтегровану якісну характеристику формування духовності зазначеної категорії дітей – підлітків; *по-друге*, процес становлення духовності розглядаємо як складну цілісність, що володіє якісною визначеністю і разом з тим є сукупністю низки психолого-педагогічних компонентів, які, накладаючись і взаємодоповнюючи один одного, складають поліфонічність і різноманітність формування ціннісних орієнтацій, моральних переконань і установок особистості; *по-третє*, духовне становлення особистості – члена дитячого громадського об'єднання – розглядаємо не тільки як

результат впливу на цю особистість різних соціальних інститутів суспільства, а як результат впливу соціально значущої і суспільно корисної діяльності колективу об'єднання. Аналіз результатів проведеного дослідження дає змогу стверджувати, що діяльність морального спрямування або моральна діяльність колективів дитячих громадських об'єднань значно впливає на становлення духовності, формування ціннісних орієнтацій, моральних переконань, установок і поглядів зазначеної категорії дітей і молоді.

Отримані в дослідженні результати однозначно засвідчують на користь дитячих громадських об'єднань, дають підстави вважати, що вплив функціонуючих у зазначених об'єднаннях міжособистісних відносин на процес формування духовності є ефективним і результативним.

Загалом можна зробити наступні висновки. Під соціально-педагогічними умовами забезпечення процесу становлення духовності членів дитячих громадських об'єднань, розуміємо, по-перше, систему дій, яка дає можливість організувати і здійснювати предметно-практичну діяльність соціально значущого і суспільно корисного характеру. Акції та заходи альтруїстичного і благодійницького спрямування (соціальна опіка дітей і молодих людей з обмеженими функціональними можливостями, а також людей похилого віку); акції та заходи, які забезпечують громадянське виховання; акції та заходи культурологічного та історико-просвітницького спрямування; акції та заходи суспільно корисного спрямування (посадка дерев, очищення території тощо); акції та заходи спрямовані на духовний та інтелектуальний розвиток (диспути, бесіди, обговорення проблем духовно-морального та інтелектуального характеру тощо); проведення спортивних змагань, організація туристичних походів, а також різноманітні заходи, що спрямовані на формування здорового способу життя, а також антинаркогенна профілактична робота; організація змістовного дозвілля; по-друге, духовну діяльність колективу дитячого громадського об'єднання – це вплив міжособистісного спілкування, міжособистісних відносин, громадської думки колективу дитячої спілки, емоційно-вольового і практичного компонентів; по-третє – *це соціально-педагогічний вплив зовнішнього соціального середовища сім'ї; засобів масової інформації і телекомунікацій; організованого інституту соціалізації і соціального виховання (загальноосвітній навчальний заклад); неорганізованого інституту соціалізації (неспілкуве вуличне мікросередовище, підлітково-молодіжна субкультура).*

ЛІТЕРАТУРА

1. Боришевський М. Й. Моральність як продукт творчості і самотворення особистості // Обдарована особистість – пошук, розвиток, допомога: Міжнародна науково-практична конференція, 27–29 квітня 1998 р. – К., 1998. – С. 61–62.
2. Дмитриева Э. Г. Основы духовности и нравственности // Начальная школа. – 1994. – № 4. – С. 46–48.
3. Дюркгейм Э. Ценностные и «реальные» суждения // Социологические исследования. – 1991. – № 2. – С. 106–114.
4. Каплан Г. А. Межличностные отношения как форма социальной деятельности: Дисс. ... канд. филос. наук. – Одесса, 1996. – 195 с.
5. Лебедев Б. К. Личность в общественных отношениях. – Казань, 1983. – 263 с.
6. Лихачёв Б. Т. Школа и церковь: Новые отношения? // Советская педагогика. – 1991. – № 6. – С. 33–36.
7. Мокронос Г. В., Москаленко А. Т. Методологические проблемы исследования общественных отношений личности. – Новосибирск : НГУ, 1991. – 317 с.
8. Сагатовский В. И. Деятельность как философская категория // Философские науки. – 1978. – № 2. – С. 53–54.
9. Симонов В. П. Происхождение духовности. – М.: Просвещение, 1990. – 264 с.
10. Уледов А. К. Духовное обновление общества. – М.: Инноватор, 1990. – 179 с.
11. Федотова В. Г. Духовное, душевное и жизнь // Человек и духовность. – Рига, 1990. – 157 с.
12. Шердаков В. Н. Добро. Истина. Красота. – М.: Наука, 1993. – 246 с.